

SEMANTİK ÜÇGEN ETRAFINDAKİ DÜŞÜNCELER

Bekmaganbetov ŞANJARHAN*

Çev. Emine ATMACA*

ÖZET

Bu makalede, kelime teorisinden yani; bir kelimenin meydana gelmesinden önceki döneme ait ilişkilerin üzerinde durulmaktadır. Ogden ve Richards, *The Meaning of Meaning* çalışmasında kelime ile anlam arasındaki bu ilişkiyi, dış dünyadaki göndergelerle sözcükler arasında bir bağlantının olmadığını buna karşılık nesnelere kavram, kavramla sözcükler arasında doğrudan bir bağlantının olduğunu *semantik üçgen* modelini çizerek göstermişlerdir.

Semantik üçgen modelinde kelimeye sadece semantik açıdan bakılmakta onun ses yapısı göz ardı edilmektedir. Dil biliminde, *semantik üçgen* modelinin yetersiz oluşuna karşılık, dilin mantıki temelini şekillendirilmesinde *türümsel eşkenar dörtgen* modeli ilmî açıdan daha uygundur.

Anahtar Kelimeler: Semantik üçgen, kavram, anlam, varlık, isim kavramı, mantık kavramı, dilin ünlü sistemi (dil temel unsurları), türümsel eşkenar dörtgen

SEMANTIC THOUGHTS AROUND THE TRIANGLE

ABSTRACT

In this article, relationships belonging to previous period than occurrence of a word; namely word theory are emphasized. Ogden and Richards, expressed these, this relationship between word and meaning, there is no connection between words and referents exist in outer world, on the other hand there are direct relationships between objects and notion, words and notion by drawing model of semantic triangle in their work *The Meaning and Meaning*.

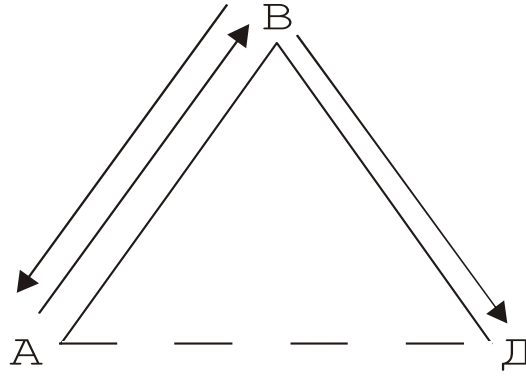
In the model of semantic triangle, word is just considered with a semantic point of view, its phonetic structure is ignored. In linguistics, in spite of the model of semantic triangle's being inadequate, it is more suitable that model of (türümsel) rhombus for formalize logical fundamentals of language in terms of scientific facts.

Key Words: Model of semantic triangle, notion, meaning, presence, notion of word, notion of logic, sonant system of language (basic facts of language), (türümsel) rhombus

* Kazakistan Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi Kazak Tarihi ve Dili Fakültesi, Kazak Dili Bölümü Öğretim Üyesi.

*Dr., Sakarya Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl.

Kelimenin oluşması veya ses ve anlam açısından uyumlu olabilmesi için varlıklar arasındaki ilişkiyle ilgili sorular, dilbiliminde olduğu kadar felsefede de benzer konularda fikirler ve varsayımlar vardır. Günümüzde ortaya atılan teori/ler de bu problemi aydınlığa kavuşturamamıştır. Lengüistikte, kelimenin ses-semantik düzeninin yapısını ifade edebilmek için “*semantik üçgen*” modeli kullanılmaktadır. İlk olarak 1927 yılında İngiliz dilbilimcileri C. K. Ogden ile I. A. Richards'ın¹ öne sürdükleri bu şekil için sonradan başka dilbilimciler tarafından bazı eklemeler ve değişiklikler yapılsa da kelimenin semantik yapısı tam olarak ortaya konulamamıştır.² Kelimenin yapısını anlayabilmek için ona sadece “*semantik açıdan*” bakmak yeterli değildir, onun semantik yapısı yanında ses malzemesi de göz ardı edilmemelidir.

ŞEKİL 1

Yukarıdaki üçgende kelimenin meydana gelişindeki temel etkenler tam olarak verilmemiştir. Bu üçgende, varlık (D) ile kelime (A) arasındaki ilişkinin anlam (B) aracılığıyla belirlenebileceği anlatılmaktadır. M. Orazov'un açıklamasına göre; semantik üçgeni yorumlarsak, geleneksel ve yabancı dillerin semantik temsilcileri, başlangıcı, üçgenin (B) köşesinden ya da başka bir noktadan alsalar da onu diğer köşelerle birleştirmeye çalışmışlardır. İkinci olarak geleneksel semantik temsilcileri, üçgeni “*kavram (B); kelime (A) ve varlık (D) ilişki kurmaktadır*” şeklinde ele alsalar ortaya “*kelime ile varlık arasında doğrudan ilişki yoktur*” diye bilinen eski bir görüş ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten üçgende, AD yüzeyi bütün çizgiyle değil de kesik çizgilerle birleştirilmiştir.³ Çünkü *anlam*, kelime ile ilişki içindedir. Ve ses de anlam ile ilişkilidir. BD yüzeyinin bir tarafının BD yönlerinde kuvvetlenmesi, anlam ile varlık arasındaki ilişkinin bir şekilde anlamlandırılmasını ve sonuçta da kavramın varlıkla ilişkili olduğu görüşünün aksine, varlığın anlamla ilişkisinin olmadığını ortaya çıkarmıştır. Fonksiyonel semantik temsilcileri ise, kavramla varlık arasında bağlantı ya da ilişki olduğunu kabul etmemiş olsalar da, bu durumu hiçbir zaman tam olarak ispatlayamamışlardır. M. Orazov, bu görüşlerin tersine “*kavram ile varlık arasında ilişkinin olmadığı*” biçiminde söylenen temel kuralın kabul edilmesinin mümkün olamayacağını söyler.

⁽¹⁾ Saussure'den sonra Ogden ve Richards'ın İngiliz dilbilimine yön verdikleri çalışmalarının adı *The Meaning of Meaning*'tir (1936, London). Ogden ve Richards'ın bu semantik üçgen modeline Ullmann, “*Semantics, an Introduction to the Science of Meaning* (1962: 54, Oxford) ve *Précès de Sémantique Française* (Berne s. 27) adlı çalışmalarında karşı çıkmıştır. (aktaranın notu).

⁽²⁾ M. Orazov, *Kazak Tilinin Semantikasi A.*, 1991, s. 71–72

⁽³⁾ Sözcüklerin nedensizliği, kesik çizgiyle gösterilmiştir.

Bu şekilde ortaya atılan fikirleri, düşünce eleğinden geçirecek olursak şu sorular üzerinde durmamız gerekir: **1)** İlk önce buradaki ‘*kavram*’ kelimesini nasıl anlayabiliriz ya da kelimenin anlam ve semantik yönü nasıl oluşabilir? **2)** Kavram ile varlık arasında gerçekten de ilişki kurulabilir mi, eğer kurulabilirse nasıl bir ilişki kurulmalıdır? **3)** Semantik üçgende dalların kavram ve başlangıç yönü nasıl olmalıdır? **4)** Kelime, ses açısından semantik üçgende nasıl ortaya çıkar ve kavramla nasıl bir ilişki kurarak bütünlüğü sağlar?

Bize göre günümüz dilbiliminde herhangi bir kelimenin ‘anlam’ı, sözlükteki anlamı dikkate alınarak verilmektedir. Kelime, varlığı ya da varlık hakkında düşünceleri pratik olarak ortaya koymaktadır. Varlığı, sözlük anlamına yerleştirdiğimiz ve ona belli bir bakış açısıyla baktığımızda, varlıkların anlamlarının fonksiyonlarıyla eş değerde olduğu görülür. Sadece birincisi varlık, ikincisi (kavram anlamı) ideal semantik türünde görünür. Mesela; “*kitap*” kelimesinin nasıl bir anlamı vardır, dersek “*ad*” olarak kitap ismidir. Ve o ismi düşündüğümüzde de akla ilk gelen sadece onun önceden bilinen kalıplaşmış anlamıdır. Tabii ki, bu kesinlikle kitap kelimesi için değil, genel olarak kitap hakkında kalıplaşmış başka anlamlar için de geçerlidir. Bizim günümüzde seçtiğimiz anlam da budur. Bu, bazen kelimenin bir dilin kelime hazinesiyle ilgili anlamı olarak da adlandırılır. İşte, sözlük anlamı dediğimiz şey de budur. Yukarıda çözümü bulunmuş olan semantik üçgen hakkındaki fikirlerden, anlamın varlık ile ilişkisi hakkındaki fikirler de kalıplaşmış olarak ortaya çıkar. Sonradan anlamın kelime ile ilişkisi olduğunun, günümüzdeki anlama bakış açısından doğru bir fikir olduğu görülür. Ama bu, yalnızca yukarıda adlandırıp gösterdiğimiz varlık anlamıdır. Yüzeysel olarak bakılırsa varlık, kendini karşılayan varlıkla doğrudan ilişkili olarak görünenle doğrudan ilişkili olamaz. Yani “*kitap*” varlığına, kitap ismi konulduğunda, görünenle gerçek aynı şey değildir. Bunu anlamak için kelimenin tarihî köken açısından nasıl ortaya çıktığını bilmemiz gerekir. “*Kitap*” kelimesini, yapı bakımından şu şekilde ayırabiliriz: **ki** (*uk-* (*kavramak, anlamak*), *oku*) +**it** (*et-fiil*) +**ap** (*yazmak, harf*). Yani; bu kelime *yazılanı oku, anla* anlamına gelen eski bir kelimedir.⁴ Demek ki “*kitap*” kelimesi sadece onun bütününe verilen bir ad değildir. Bu kelime birkaç bağımsız leksikolojik birliklerden ve en önemlisi de tarihî yapılardan oluşmuştur. Şunu söyleyebiliriz ki, kelimenin yapısında üç kelime vardır. Demek ki, “*kitap*” kelimesinin yapısında üç türlü varlık anlamı vardır: 1) *anla* (okumak); 2) *yapmak* (fiil); 3) *yazmak* (isim). Bunların hepsi de kelimenin varlık şeklindeki anlamlarıdır. Hem eskiden hem de günümüzde bunların hepsi tek tek kelimeler şeklinde bilinmekteydi. Bu anlamların birini, ikincisinden ayırdığımızda “*kitap*” ismiyle ilişki kurulamamaktadır. Hiçbir şekli tam olarak ortaya çıkmamaktadır. Kelimenin sözlük anlamının varlıkla genel ilişkisini kabul etmeliyiz. Bu ilişkinin de kelimenin ortaya çıkmasıyla ilgisi olduğunu unutmamalıyız.

Varlığın oluşması için onun mantıki olarak anlam ile ilişkisi kurulmalıdır. Mesela; *ev* kelimesinin oluşması için eskiden olduğu gibi, evvela onun dil yapma “*sürecinde*” şimdiki *ev* isminin “*paravan*” şeklindeki canlı yapısını bildiren mantıki bir anlamı vardır. Onun bu her zamanki anlamıdır. Bu, sadece *ev* kelimesinin oluşumunda değil, daha başka birçok dilde yüzlerce, binlerce kelimenin (mesela; *bir, bütün, hepsi* vb.) oluşumundaki anlam yönünün yerine getirilmesidir. Onun dil açısından malzemesi **UP**⁵ sesidir. *Ev* kelimesinin oluşmasında onun sadece

⁴⁾ Ş. Bekmaganbetov, **Tildik Tanım Negizderi jäne Tildik Simboldar A.**, 1999.

⁵⁾ Bugünkü dilbiliminde benzersiz dil seslerinin olduğu bilinmektedir. Yani; sesliler ayrı sessizler ise ayrı ele alınmaktadır. Dil seslerinin en ilki bir sesli ve bir sessizin doğal organik bütünlüğünü oluşturan *GS* ya da *SG* şeklindeki bütünlüktür. En eski dil seslerinin hem hece hem söz hem de cümle türündeki haber verme birliğinden olduğu hakkındaki fikirler, dilbiliminde eskiden beri bilinmektedir. Çünkü devir kullanıcıları en eski kelime gruplarını, iletişim maksadında kullanmışlar ve ilk sesleri, bir kelime olarak belli bir haber vermeyi amaç edinmişlerdir. Böylece, en eski seslere “*ses-kelimeler*” denir. Ses-kelimenin bugünkü çok heceli kelime olmadığı gayet tabiidir. Çünkü bu biçimdeki bir birleşik kelimeyi söylemeye o devirdeki kişilerin *seslendirme aletleri* yetersiz kalır.

En eski konuşma dili devrinde, önceki kişilerin el işaretleri (~ horema) ve ona yardımcı olan ek sesler (sonradan ortaya çıkan dilin sesli ilk unsurları) ile dilin tam kalıplaşmış döneminde, “*yedi çeşit dilin-sesli kuramı*”nın birlikteliği

Turkish Studies

pratik yönü, yüzeysel olarak görünüşteki anlamı, niteliği yani; onun varlık anlamı değil, mantıki anlamda bir görevi olduğu görülür. Bu açıdan bakıldığında varlığın mantıki açıdan anlamı sonradan oluşmaktadır. Günümüzde asıl kelime kuruluşunun (eklemeli, heceli) mesela; *kitap* kelimesinin yapılışında bir değil, birkaç mantıki anlamın (*anlamak, yapmak, yazmak*) birlikteliği görülmektedir. Bununla birlikte, bu mantıki anlam ile varlık arasındaki ilişki, B-B doğrultusunda değil, aksine D-B doğrultusundadır. Yani varlık (ev) kelimesi nasılsa, bir şekilde mantıki anlam (paravan) bu varlığın şeklini belli ölçüde ilişkilendirir. Kısacası o, bu anlatılana bağlıdır.

Semantik üçgen düşüncesinin savunucuları, anlamın (ama burada mesele sadece varlığın anlamı hakkındadır) varlıkla ilişkisini kabul eder. Ancak onların bu düşüncesi, varlığın anlamla ilişkisinin olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu problemin de üzerinde ayrıca durulmalıdır. Tabii ki varlık, nesnel dünyanın bir parçası yani; varsayılanın dışında yaşamaktadır. Fakat dilbilimciler arasında dil ilişkisi sürecinde, varlık düşüncesinin kesinlikle ilişkisiz olduğu düşünülmemelidir. Çünkü düşüncelerin hepsi de aslında bu nesnel dünyanın varlıklarla başladığını kabul eder niteliktedir. Dilcilere göre mantıki anlamın oluşmasında akli ya da bilinci görmezden gelmek doğru olmaz. Tabii ki bu değişim günümüzde kelime kurulum süreciyle, dilin ortaya çıkış devriyle ilgilidir. Günümüzde yeniden ortaya çıkan kelimeler, önceki hazır kelimeler örnek alınarak oluşturulsa da, dilciler onun en eski yapıda oluştuğunu düşünmemektedir. Kavrama (isme), yüzeysel olarak bakıldığında varlık anlamının oluşmasına sebep gibi görünmesinde, insanoğlunun düşüncelerinin esasları üzerine fikir yürütürsek, yukarıda bahsedilen insan bilincinin öncesinde de varlık anlamı değil, o varlık hakkındaki mantıki anlamın oluştuğunu düşünmemiz gerekir. Bu varlık, (ev) hakkında mantıki anlamın (B) canlı şekli, yani görünen (paravan) şekliyle tesadüfen oluşan belirsiz bir şekil değil, varlıkla (D) ilişkili olmalıdır. Demek ki, “*bilinçte oluşan mantıki anlam, varlıkla ilişkili değildir*” fikrine katılmamaktayız. Buradaki ilişkinin D-B yönündeki bir ilişki olduğunu bilmekteyiz. K. A. Allendorf’un semantik üçgende D (varlık) üçgenini başta vermesinin doğruluğunu kabul ediyoruz. Yani; anlamın oluşması varlık (eşya) ile doğrudan ilişkili, ancak varlık anlamıyla değil, yukarıda söylediğimiz gibi mantıki ilişkisiyle olmaktadır.

Günümüzde mantıki anlamın seslerle ilişkisini nasıl anlatabiliriz? Eğer anlam ile sesler arasında dolaysız bir ilişki varsa, belli bir varlığın bütün dillerdeki kelimeleri ayrı olmaya mecburdur. Çünkü düşünceye ilmî açıdan bakıldığında, bu düşüncenin bütün insanoğlunun

vardır. Onları şöyle gösterebiliriz: *UP, UK, UL, US, UR, UT, UN*. Bunlardaki U- dildeki bütün seslilerin temsilcisidir. Sessizler ise kendi alt ses birimlerine (allofonlarına) değişebilir. Öyleyse UP dili şu varyantlarla yapılır:

	U	A	Ä	E	O	Ö	Ü	Ü	I	İ
P	up	ap	äp	ep	op	öp	up	üp	ip	ip
F	uf	af	äf	ef	of	öf	uf	üf	if	if
B	ub	ab	äb	eb	ob	öb	ub	üb	ob	ib
V	uv	av	äv	ev	ov	öv	uv	üv	iv	iv
M	um	am	äm	em	om	öm	um	üm	im	im
İ	*	ay	äy	ey	oy	öy	uy	üy	iy	iy
Y	*	au	äu	eu	ou	öu	uu	üu	iu	iu

Bununla birlikte bu sesli/sessiz (GS) şeklinde olan varyantların aksine sessiz/sesli olan varyantları da vardır. O zaman bir tek UP ses-kelimesi dediğimiz yapının dilde, yaklaşık olarak 140 türü vardır. Fakat bazı dillerde bu varyantların sayısı arttırılabilir. Örneğin, Ə (E) seslisini alırsak, o zaman ep, ef, v.s. türleri de eklenir. Tabloda, ilk satırdaki sesler p, f, b, v, m, i, u sesleri hepsi yedi ses – P sessizinin genetik varyantları, ya da alt ses birimleridir. Yukarıda verilen yedi çeşit ses-kelimelerin hepsi dile böyle değişikliklerle girebilir. (Ş. Bekmaganbetov, **Tildik Tanım Negizderi jäne Tildik Simboldar A.**, 1999)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

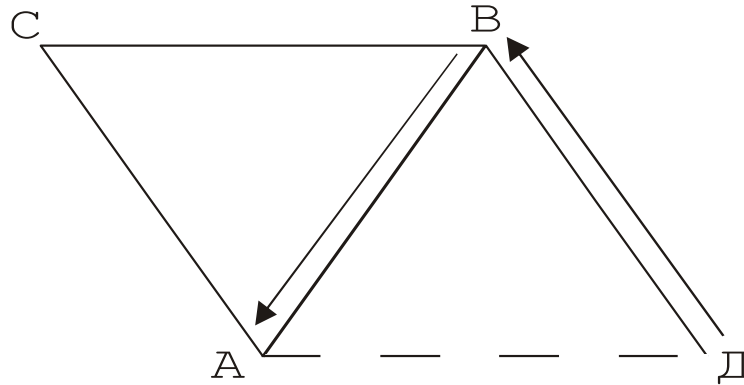
geleceği için eşit olması gerektiği ya da bu düşünceye göre bunun etnik esaslara göre ayrılmadığı görülür. Dil, ses açısından değerlendirildiğinde, biz dilin-seslik esaslar denilen yedi türlü birlikteliğini dikkate almaktayız. Onlar: “Un, Um, Us, Ur, Ul, Uk, Up” tur. Kavramın akılda kalıplaşan mantıki anlamı ile bu mantıki anlamın dil ve yapı açısından şekli arasında bir ilişki vardır. Çünkü ses açısından görüntüsünün nasıl olması gerektiği, o şeklin akıldaki mantıki anlamının canlı yapısıyla anlam yönüne katıldığı görülür. Diyelim ki, ev olarak adlandırılan kavramı, dil ve ses açılardan yapılandırınca o varlığın akılda kalıplaşan mantıki anlamı olan paravan anlamının canlı yapısı da ortaya çıkar. Bu durumdaki en uygun şekil, UP “paravan” şekli gibi. Daha sonrasında da dilimizde ev kavramı, esasen UP-EB, EV.....UY türünü de seslendirmiştir. Nostratik dillerini araştıranlar da ev anlamını BR (EB+UR) dilin seslik dizisini vermişlerdir. Ya da kelimenin (yani en eski devirlere katılan, dilin esas unsurlarının) seslik yönünü ve bu kelimenin (dil açısından şekil unsurları) şekli kavramı hakkında akılda kalıplaşan mantıki anlamını verir. Ya da A'nın nasıl olması B'nin görünüşüyle açıklanabilir. Bu durum, B-A istikametindeki sıkı ilişkinin gerekliliğini de gösterir.

Şimdi bu dilin –ses unsurlarıyla varlık arasındaki ilişkisini bulalım. Semantik üçgen temsilcileri, yukarıda söylediğimiz, dolaysız ilişki olmadığını ve anlam vasıtasıyla oluşturulan ilişkinin kesik çizgiyle şekillenmesini ki bir dilci olan (K. A. Allendorf) burada dolaysız bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin bütün çizgiyle şekillenmesi gerektiğini savunur. Biz de bu ilişkiyi kesik çizgiyle gösterdik; ama bu kelimenin varlık anlamı değil, “mantıki anlamı” arasındaki ilişkidir. Semantik üçgenin önemini anlatanlar, kavram terimiyle anlam terimini değiştirerek vermişlerdir. Bu düşünce tamamen yanlıştır. Özellikle de mantıki anlam ile gerçek anlam birbirine tamamen uzaktır. Anlam, belli bir kavram olarak (varlık mantıki açıdan) dilin uygulanışının üstünde oluşan kesin bir varlık şeklinde görülmüştür. “Paravan” dediğimiz, mantıki anlam şekline gelindiğinde, kesin olarak bir varlıkla birleştiği söylenemez. Soyut yapının sıfattaki görünüşü *genel anlam* kabul edilmiştir.

Bu kavram hakkında yapılan kelimelerden (*üç, bir, bütün vb*), günümüzde kesin olarak varlık anlamını ifade eder. Bununla birlikte anlamın tanım sürecinin gelişmesinde ortaya görüşler atılmıştır ki, bu varlığın ilmî tanımıyla ilgili bir durumdur.

Biz, görünüşteki esas mantık anlamlarıyla en eski devirlere ait anlamları tespit ettik. Bunlar, insanoğlunun sonraki dönemlerine ait dünyayı kavrayışını ifade eder. Ve bu temel kavramlar (mantıki anlamlar) değişmez ve yok olmaz.

Dilin mantıki temelinin şekillendirilmesinde şekil olarak birbiriyle ortak yüzey olan eşit köşeli iki üçgenin devam ettirildiği *türümsel eşkenar dörtgen* şekli bizce ilmî açıdan daha uygundur.

Turkish Studies

ŞEKİL 2

Burada, önceki üçgende (DBA) **D** noktası, kavramı; **B** noktası bu kavram hakkında akılda oluşan temel görünüşteki mantıki anlamı; **A** noktası ise, bu mantıki anlamın dil ve ses açısından malzemesini (yedi türlü dilin seslik esas unsurlarından birini) ifade etmektedir. Yukarıdaki şekilde bu kavramlar arasındaki devamlı var olagelen karşılıklı ilişkiyi anlattık. Mantıki anlamın (B) oluşabilmesi için kavramla doğrudan ilişki kurulmalıdır. Ayrıca bu durum, dilin ses malzemesinin mantıki anlamın şekillenmesinde görev yapan yapıyla da sıkı ilişkisini gösterir.

Ama üçgende bu yapı da dil açısından esas unsurların dil ve sese ait malzemeyle birleşmemesine sebep olur. Bu sebepten biz daha önceden verilen üçgenin (ACB) C noktasında, bu ikisinin birbirine eklenmesiyle ilgili olarak yukarıda belirttiğimiz dile ait esas unsurların (yedi türlü esas fiilin mantıki anlamıyla oluşan bütünlüğü) oluşturulduğunu gördük. Bunlar, tabii ki günümüzde hâlâ düşüncede çok anlamlı kelimeler değildir. Günümüzde kelimelerin meydana gelişinin nasıl olduğunu, eski parçalanmış dil seslerinin dile ait kelime yapımının esas unsurları olduğunu bilmekteyiz. *Ev* kelimesi değil, bu kelimeyi oluşturan “*paravan*” anlam ile onu şekillendiren **UP**, dile ve sese ait esas unsurlardır. Bu dile ait esas unsurlar da dilde her türlü leksik birliklerin ve farklılıkların oluşmasını sağlar.

KAYNAKLAR

- 1) ORAZOV M., **Kazak Tilinin Semantikasi** A., 1991
- 2) BEKMAGANBETOV Ş., **Tildik Tanım Negizderi jäne Tildik Simboldar** A., 1999.